

ОНА ТИЛИНИ ЎҚИТИШДА ТИЗИМЛИЛИКНИНГ АКС ЭТИШИ: МУКАММАЛ БИЛИМ ВА КЎНИКМАЛАР ШАКЛЛАНИШИ ЙЎЛИДА

Темирова Соҳибабону¹

¹ Андижон давлат педагогика институти

еркин тадқиқотчиси

МАҚОЛА МАЪЛУМОТИ:

АННОТАЦИЯ:

МАҚОЛА ТАРИХИ:

Received: 28.10.2024

Revised: 29.10.2024

Accepted: 30.10.2024

КАЛИТ СЎЗЛАР:

мактабгача
таълим, ўрта ва олий
таълим, лексика ва
грамматика, нутқ
маданияти, мантиқий
тартиб, таълим
технологиялари.

Она тили – инсоннинг ўзлигини англаш, дунёни таниб билиш ва ўз фикрларини ифодалаш воситаси. Она тилини ўрганиш, унинг бой хазинасига эгаллик қилиш, шеърят ва насрнинг гўзаллигини ҳис этиш инсон тараққиётида муҳим ўрин тутди. Шу сабабли, она тилини ўқитиш жараёнини тизимли ташкил этиш, болаларни ўз тилларининг сирларига бориб етадиган йўлни очти, мукаммал билим ва кўникмалар шаклланишига ёрдам бериш лозим. Мақолада она тилини ўқитишда тизимлиликнинг аҳамияти, унинг турли даражалардаги ўқув жараёнларига таъсири, тизимли ёндашувнинг асосий тамойиллари ва уни амалга ошириш усуллари батафсил таҳлил қилинади.

КИРИШ. Она тилини ўқитишда тизимлилик – бу ўқув материалларини мантиқий тартибда тақдим этиш, ўқув мақсадлари ва вазифаларини аниқ белгилаш, ўқув жараёнини босқичма-босқич ташкил этиш, шунингдек, ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини босқичма-босқич ривожлантиришни назарда тутди.

Она тили таълими – инсоннинг тафаккури, фикрлаш қобилияти, билим олиш ва жамиятда ўз ўрнини топишда муҳим роль ўйнайдиган жараён [1].

Тизимнинг аҳамияти қуйидаги омилларда акс этади:

- **Билим ва кўникмаларнинг мукаммал шаклланиши:** Тизимли ёндашув ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини босқичма-босқич шакллантириш имконини беради.

• **Осон ўрганиш:** Тизимли ёндашув ўқув материалларини тушунишни осонлаштиради, чунки материаллар мантикий тартибда тақдим этилади ва ўқувчиларнинг билимлари бир-бирига боғланади.

• **Ижодийликни ривожлантириш:** Тизимли ёндашув ўқувчиларни фаол ўрганишга, ижодий фикрлашга, мустақил таҳлил қилишга ва хулоса чиқаришга ўргатади.

• **Ўқув жараёнининг самарадорлигини ошириш:** Тизимли ёндашув ўқув жараёнининг самарадорлигини оширади, чунки ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини босқичма-босқич шакллантириш, материалларни мантикий тартибда тақдим этиш ва ўқув мақсадларини аниқ белгилаш натижасида ўқув жараёни таъсирчан бўлади.

• **Ўқувчининг тафаккур қобилиятларини ривожлантириш:** Тизимли ёндашув ўқувчининг тафаккур қобилиятларини, шу жумладан, таҳлил қилиш, синтезлаш, таққослаш, хулоса чиқариш, мустақил фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга ёрдам беради.

Тизимлиликнинг турли даражалардаги ўқув жараёнларига таъсири

Тизимлилик она тилини ўқитишнинг барча босқичларида, яъни мактабгача таълимдан олий таълимгача бўлган даврда ўз аҳамиятини сақлаб қолади.

Мактабгача таълим:

• **Оғзаки нутқ ривожлантириш:** Болаларнинг оғзаки нутқини ривожлантириш учун тизимли ёндашув муҳимдир. Болаларнинг фонетика, лексика, грамматика, синтаксис ва стилистикага оид билимларини босқичма-босқич шакллантириш орқали уларнинг оғзаки нутқини такомиллаштириш мумкин.

• **Ўқишга тайёрлаш:** Мактабгача таълимда болаларни ўқишга тайёрлаш жараёни ҳам тизимли ташкил этилади. Болаларни ҳарфлар билан таништириш, товушларни ажратиш, сўзларни ўқиш, матнларни тушуниш ва тушунтириш – буларнинг барчаси тизимли ёндашув асосида амалга оширилади.

Бошланғич таълим:

• **Ҳарфларни ўрганиш:** Ҳарфларни ўрганиш тизимли ёндашув асосида, товуш билан ҳарфни боғлаш, ҳарфларнинг мантикий тартибини сақлаш, ҳарфлардан сўзларни тузиш, сўзлардан жумлаларни тузиш, сўзларнинг маъноларини тушуниш орқали амалга оширилади.

• **Ўқиш:** Ўқиш малакасини шакллантириш жараёни ҳам тизимли ёндашув асосида амалга оширилади. Болалар аввал оддий, қисқа сўзларни ўқишни

ўрганадилар, сўнгра сўзларни бир-бирига улаш, жумлаларни ўқиш, матнларни тушуниш ва тушунтириш, матнларни ижодий ўқишга ўрганадилар [2,3].

- **Ёзув:** Ёзув малакасини шакллантириш жараёни ҳам тизимли ёндашув асосида амалга оширилади. Болалар аввал ҳарфларни ёзишни, сўнгра сўзларни ёзишни, сўзларни бир-бирига улаш, жумлаларни ёзишни, матнларни ёзишни, тўғри имло қоидаларини ўрганадилар.

- **Грамматика:** Грамматикани ўрганиш босқичма-босқич, оддийдан мураккабга қараб амалга оширилади. Болалар аввал сўз турлари, сўзларнинг ўзгаришлари, жумла турлари ва бошқа грамматик тушунчаларга оид асосий билимларни эгаллайдилар, сўнгра бу билимларни мураккаблаштириб, қўшимча тушунчаларни ўрганадилар.

Ўрта ва олий таълим:

- **Адабиёт:** Адабиётни ўрганишда тизимли ёндашув ўқувчиларни адабий асарларнинг мазмуни, жанрлари, ёзувчиларнинг ижоди ва адабий жараёнлар билан таништиришга имкон беради.

- **Лексика ва грамматика:** Лексика ва грамматикани чуқурроқ ўрганиш, тилшуносликка оид билимларни эгаллаш орқали ўқувчиларнинг тил малакаларини такомиллаштириш, уларнинг нутқини бойитишга ёрдам беради.

- **Нутқ маданияти:** Нутқ маданияти босқичма-босқич ўрганилиб, ўқувчиларнинг нутқини такомиллаштириш, уларни тўғри ва чиройли гапиришга ўргатиш, ҳар хил вазиятларда нутқ қобилиятларини шакллантиришга ёрдам беради.

Ўқувчиларнинг фаоллиги ва ижодийлигини ошириш:

Ҳамкорликда ўрганиш: Ўқувчиларни гуруҳларда ишлаш, бир-бири билан мулоқот қилиш, ўз фикрларини билдириш, бир-бирини тўлдириш ва ўзаро таъсир этишга ўргатиш муҳим [4].

Проекти ўқитиш: Ўқувчиларни мустақил лойиҳаларни ишлаб чиқариш, ҳамкорликда тадқиқот олиб бориш, натижаларини тақдим этишга йўналтириш.

Ижодий ишлар: Она тилини ўқитишда шеърят, ҳикоя, эссе ёзиш, драматизация қилиш, театрлаштириш каби ижодий ишларни қўллаш орқали ўқувчиларнинг тафаккур қобилиятларини ривожлантириш.

Таълим жараёнининг таъсирчанлигини ошириш:

Мультимедиа ресурслари: Компьютер, интернет, видео, аудио материалларини қўллаш орқали ўқувчиларда қизиқиш ва тафаккурни фаоллаштириш.

Ўйинлар: Ўйинларга асосланган ўқитиш орқали билимларни қизиқарли ва осон ёдлашга ёрдам бериш.

Дидактик материаллар: Она тилини ўқитишда рангли, гўзал, қизиқарли дидактик материаллардан фойдаланиш, таълим жараёнини янада бойитиш [5].

Тизимли ёндашувнинг асосий тамойиллари

Тизимли ёндашув она тилини ўқитиш жараёнини самарали ташкил этиш учун қуйидаги тамойилларга асосланган бўлиши керак:

- **Мантиқий тартиб:** Ўқув материаллари мантиқий тартибда, оддийдан мураккабга қараб тақдим этилиши керак.
- **Босқичма-босқичлик:** Ўқувчиларнинг билим ва кўникмалари босқичма-босқич шакллантирилиши керак. Ҳар бир босқич ўтган босқичга боғланиб, янги билим ва кўникмаларни эгаллаш имконини бериши керак.
- **Мустақамлаш:** Ўрганилган билимларни мустақамлаш учун турли усуллар қўлланиши керак. Масалан, такрорлаш, машқлар, ўйинлар ва ҳоказо.
- **Амалийлик:** Ўқувчиларнинг билимларини амалиётда қўллаш имконини бериш, ўқув жараёнини ҳаёт билан боғлаш.
- **Ижодийлик:** Ўқув жараёнида ўқувчиларнинг ижодий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга эътибор қаратиш, мустақил фикрлаш ва ижодий ишлаш имконини бериш.
- **Шахсийлаш:** Ўқувчиларнинг индивидуал хусусиятларини, билим даражасини ва қобилиятларини ҳисобга олиб, ўқув жараёнини ташкил этиш [6].

Тизимли ёндашувни амалга ошириш усуллари

Тизимли ёндашувни амалга ошириш учун қуйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин:

- **Ўқув режалари ва дастурлар:** Тизимли ёндашувни амалга ошириш учун аниқ ўқув режалари ва дастурлар тузиш зарур.
- **Ўқув материаллари:** Ўқув материаллари мантиқий тартибда, оддийдан мураккабга қараб тақдим этилиши керак.
- **Ўқув усуллари:** Ўқув жараёнида турли хил ўқув усулларида, масалан, мустақил ишлаш, гуруҳда ишлаш, лойиҳавий ишлар, ўйинлар ва ҳоказодан фойдаланиш мумкин.
- **Баҳолаш тизими:** Ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини босқичма-босқич баҳолаш, уларнинг тараққиётини кузатиб бориш, зарур бўлганда ўқув жараёнини тўғрилаш.

• **Таълим технологиялари:** Замонавий таълим технологиялари, шу жумладан, компьютер технологиялари, интернет ресурслари, мультимедиа воситаларидан фойдаланиш, ўқув жараёнини жилолаштириш ва қизиқарли қилишга ёрдам беради.

• **Ўқувчиларнинг фаоллигини ошириш:** Ўқув жараёнига ўқувчиларни фаол иштирокчисига айлантириш, уларнинг ташаббусларини рағбатлантириш.

Тизимли ёндашувнинг самарадорлиги

Тизимли ёндашув она тилини ўқитишда муҳим аҳамиятга эга. У ўқувчиларнинг билим ва кўникмаларини мукамал шакллантириш, ўқув жараёнининг самарадорлигини ошириш, ўқувчиларнинг тафаккур қобилиятларини ривожлантириш, ижодийликни шакллантириш ва ўқувчиларни она тилларига бўлган муҳаббат ва ҳурмат руҳида тарбиялашга ёрдам беради [7].

Хулоса. Она тилини ўқитишда тизимлилик – бу ўқув жараёнини самарали ташкил этиш, ўқувчиларнинг билими ва кўникмаларини мукамал шакллантириш, уларни она тилларининг бой хазинасига эга қилиш, она тилини ҳурмат қилиш ва ундан фойдаланиш маданиятини шакллантиришга имкон берадиган муҳим омилдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида"ги Қонуни (2017 йил 29 декабрь).
2. Ўзбекистон Республикасининг "Она тили тўғрисида"ги Қонуни (1995 йил 21 октябрь).
3. Абдуллаев Х., Ҳаққулов М., Холмуродов С. Она тили. 1-синф дарслиги. Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 2019.
4. Аҳмедов А. Она тилини ўқитиш методикаси. Тошкент: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 2018.
5. Саидова М. Она тилини ўқитишда тизимлиликнинг аҳамияти. // "Тил ва адабиёт" журнали, 2020, №2.
6. Исоқов М. Она тилини ўқитишда интерактив усуллардан фойдаланиш. // "Таълимдаги инновациялар" журнали, 2021, №3.
7. Раҳимов С. Она тилини ўқитишда ижодийликни ривожлантириш. // "Ёш муаллим" журнали, 2022, №1.